

FYODOR M. DOSTOYEVSKI

Yeraltından Notlar

Türkçesi
Tülin Dagülođlu

Remzi Kitabevi

YERALTINDAN NOTLAR / Fyodor M. Dostoyevski
Özgün adı: *Notes from Underground*

© Türkçe çeviri: Remzi Kitabevi, 2018

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Editör: Kerem Çalıřkan
Düzeltili: Nesrin Arslan
Kapak: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1845-6

BİRİNCİ BASIM: Nisan 2018

Kitabın basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi
4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul
Sertifika no: 12068 / Tel (212) 629 0615

Cilt: Çifçi Mücellit, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi
5. Cad. No: 24-25 Bağcılar-İstanbul
Tel (212) 629 4783

Yayıncının Notu

Dostoyevski'den bir 'Anti-Kahraman'

Rusya, 19. yüzyıl dünya edebiyatına bir dizi büyük yazar armağan etmiştir. Ünlü ve eserleri 20. yüzyıla da taşan bu dev yazarlar arasında Tolstoy, Dostoyevski, Gogol, Puşkin, Turgenyev isimleri ilk planda sayılabilir. Bunlara Gonçarov, Çernişevski ve daha sonra Çehov, Gorki gibi isimler de eklenebilir.

Öte yandan Avrupa'da 1840-48 yıllarında 'Mutlakiyetçi, otoriter yönetimler'e karşı gelişen 'özgürlükçü, parlamentocu, liberal, devrimci akımlar' etkisini Rusya'da da göstermiştir. O dönemde katı ve baskıcı Çarlık rejimi altında kendilerine yaşama ve ifade alanı arayan Rus aydınlarının ana tartışma platformu, edebiyat dergileri olmuştur. Hemen bütün ünlü Rus yazarlar, ilk eserlerini ve yazılarını bu tür edebiyat dergilerinde yayınlamışlardır. Bu dergilerde yayınlanan övgü ve yergiler de yazarların kaderini ve ününü belirlemiştir.

19. yüzyıl Rusyası'na iki olgu damgasını vurmuştur:

Birincisi 18. yüzyılda Büyük Petro'nun (1672-1725) Rusya'da tepeden inme gerçekleştirdiği Batılılaşma, modernleşme, sanayileşme hareketi ve bunun toplumda, yönetimdeki etkileridir. Petro, kilisenin toplumdaki büyük etkisini sınırlandırarak laiklik yönünde ilk adımları atmış ve din karşıtı nihilist akımların gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Bu girişimler Rusya'da te-

peden tırnağa her şeyi Batı toplum modelini örnek alarak değiştirdi.

6 İkincisi, Petro reformlarına rağmen, 19. yüzyılda çarlığın ağır, otoriter baskısının sürmesi ve toprak köleliğinin (serflik) halen devam etmesidir.

Bu olgular arasında sıkışan Rus aydınları, başlıca iki büyük kampa ayrılmıştır. Bir yanda Batı'ya ve oradan gelen liberal, pozitivist fikirlere ve akımlara yönelen modernleşmeciler. Öte yanda karşılarında bu 'Batıcı'lara karşı tavır alan 'Doğucu'lar. Doğucular diye de tanımlanan bu kamptaki aydınlar 'Rus ruhu' adı altında Slav kültürünü, Slavcılığı ve İsa Hıristiyanlığı denilen, saf, köylü dindarlığını savunmuşlardır.

Bu sıkışmış ruhsal ve düşünsel ortamda, daha sonra Rus devrimcilerinin beslendiği çok güçlü bir Halkçılık hareketi (Narodnik) de ortaya çıkmıştır.

Çok sıkı bir siyasal baskı altında olan Çarlık Rusyası'nda ise, siyasal fikirler ve ideolojiler, doğrudan yazılamadıkları ve ifade edilemedikleri için, çoğu kez edebiyat eserlerinin satır aralarında kahramanların ağzından ifade edilmiştir. Bu olgu anlaşılırsa, o dönemin ünlü Rus yazarlarının eserlerindeki çeşitli cümleler ve düşünceler daha iyi kavranabilir.

Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* eseri bu türün en ünlülerinden biridir. Dostoyevski'nin eserin sonunda kullandığı kendi ifadesiyle bu 'bir anti-kahraman' örneğidir.

Dostoyevski'nin bu romanı, bir yıl önce yayınlanan Çernişevski'nin *Ne Yapmalı?* adlı eserine karşı bir tür düşünsel, ideolojik polemik olarak kaleme aldığı konunun tüm uzmanları, tarafından kabul edilir.

Çernişevski'nin 1863'te yayınlanan *Ne Yapmalı?* adlı eseri Rus devrimcileri için bir kült kitaptır. Tüm Rus devrimci kuşağı bu kitabı okumuş, özümsemiş ve örnek almıştır. Bu kitapta-

ki Vera Pavlovna karakteri, Rusya’da genç kızları ve kadınları, kişiliğini ve ruhunu, para karşılığı zengin kocalara satmamaya, “gerçek sevgiye, özgür aşka” yönelmiştir. Aynı şekilde Çernişevski romanının, kendi yaşamını değil, devrimi düşünerek, en zor şartlarda büyük bir disiplin ve fedakârlıkla son derece sade, hatta ‘çileci’ yaşayan (çivili yatakta yatmak, ölmeyecek kadar yemek) Rahmetov gibi karakterleri, V. İ. Lenin dahil bir çok devrimciye örnek olmuştur.

Lenin, ‘militan demokrat’ dediği Çernişevki’nin *Ne Yapmalı?* adlı eserini bir yaz boyunca beş kez okumuş ve sonra kendi yazdığı, devrimin temel ilkelerinin ve taktiklerini anlatan kitabına da aynı şekilde *Ne Yapmalı?* adını vermiştir. Kitabın adı ve etkisi Rus Devrimi’nde bu kadar popülerdir. Bir çok araştırmacıya göre Çernişevski’nin eseri, bütün bir devrimci kuşağa ilham vermiş; zor ve sade, çileci yaşama yönelen, bireysel, radikal kararlarında tayin edici olmuştur.

Nikolay Gavriloviç Çernişevski (1828-1889), Rus devrim tarihine damgasını vurmuş demokratik, materyalist, ütöplast bir yazar, eleştirmen ve felsefecidir. Narodnik (Halkçı) hareketin öncülerinden kabul edilir. 1862’de devrimci görüş ve faaliyetleri yüzünden tutuklandı ve ‘sembolik’ idam cezasına çarptırıldı (Başının üstünde kılıç kırıldı).

1863’de Petersburg’un eski antik kalesindeki ünlü Peter ve Paul Zindanı’nda *Ne Yapmalı?* adlı eserini yazdı. Eser dört ayda mektuplar halinde hapishane dışına çıkarılarak basıldı. Ömrünün geri kalan 20 yılını hapishane ve Sibiryaya sürgününde geçirdi. 61 yaşında öldü.

Burada açıklığa kavuşturulması gereken soru şudur:

Rus devrimcilerini böylesine temelden etkilediği kabul edilen Çernişevski’nin hapishanede yazdığı *Ne Yapmalı?* eseriyle Dostoyevski’nin anlaşımadığı konu nedir?

Bu konu Çernişevski'nin eserinde savunduğu ana felsefi fikirlerdir. Çernişevski, o dönem Batı Avrupa'da hızla yayılan, pozitivist, faydacı, toplumcu görüşleri savunmaktadır. Buna göre, bireyler toplumun çıkarına olduğunu gördükleri ve kavradıkları zaman kendi duygularını ve özlemlerini dizginleyerek kendilerini toplum ve devrim yararına yeniden biçimlendirir, günümüz deyimiyle 'formatlarlar'. Çernişevski'nin başkahramanı Rahmetov kendini böyle formatlamış bir 'Yeni insan modeli'dir. Çernişevski bu 'yeni insanlar'ın çoğalarak ve örgütlenerek Rusya'da devrimi gerçekleştireceklerini savunur. Ve tarihi olaylar gerçekten de Çernişevski'nin öngördüğü gibi gelişir. Rahmetov'u kendine örnek alan Lenin ve arkadaşları o yoldan giderek Sovyet Devrimi'ni (1917) gerçekleştirirler.

Dostoyevski'nin öngörülleri ve Çernişevski'nin fikirlerine yönelik eleştirileri ise adeta bir yüzyıl sonrasını 21. yüzyılı beklemiştir. Sovyetler Birliği ve özel mülkiyete son veren sosyalist sistem 1991'de Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra çöker ve dağılır. Çernişevski ve Lenin'in 'yeni insan' modeli üzerine kurmak istedikleri siyasal sistem bir yüzyılı tamamlayamaz. Sovyet sistemi de otoriter, baskıcı bir model yaratmış ve insanların, toplumların 'özgürlük' arayışı karşısında dayanamamıştır.

Dostoyevski, Sovyet sisteminin çöküşünden sonra yeniden güncellik kazandı. Çünkü Dostoyevski, bir yüzyıl önce, 1860 Rusyası'nda çarlığın ağır baskısı altında, Çernişevski'nin 'yeni insan' modeli ve toplumcu ütopyelerine karşı farklı fikirler öne sürmüştür.

Çernişevski, insan duygularının da doğanın bir parçası oldukları için, bilinebilirliğini ve öngörülebilirliğini savunmuştur. Çernişevski'ye göre insanlar bir kez kendi duygularını farkettileri ve tanımladıkları zaman, bunları kontrol edebilecek ve böylece 'iyi, güzel, yüce' olan fikirlerin, ideallerin ve hedeflerin ar-

kasından gideceklerdir. Aynı şekilde toplumlar da böyle hareket ederek kendi “Kristal Saray”larını kuracak ve mutluluk ve refah içinde yaşayacaklardır. Çernişevski’nin bu tasarımları kuşkusuz ‘sosyalist insan ve sosyalist toplum’ ütopyalarıdır. Çernişevski daha o zaman insanlara ‘yeryüzünde cennet’ kurmayı vaat etmiş ve bunun mümkün olacağını savunmuştur. Onun bu görüşleri o sırada Avrupa’da da yaygın olan ‘pozitivist ve faydacı’ felsefelerden etkilenmiştir. Faydacılık, insanın davranışlarında, kaçınılmaz olarak ‘iyiye, güzele ve mutluluğa’ götüren tercihlere yöneldiğini ve yöneleceğini kabul eder.

Dostoyevski, *Yeraltından Notlar* adlı eserinde işte tam da bu noktaya karşı çıkar. İnsanın çoğu kez kendi, izole ve bencil dünyasında, kendi çıkarlarına aykırı olsa da ‘irrasyonel kararlar’ alabileceğini savunur. Dostoyevski üstelik insanın bunu ‘özgür iradesi’ni korumak adına yapacağını öne sürer.

İnsan duygularının ve davranışlarının, doğanın bir parçası olarak net biçimde hesaplanacağını Dostoyevski asla kabul etmez. Böyle bir sistemi ve modeli, duyguları ‘logaritma cetveli’ne ve ‘matematik kesinliğe’ bağlamak olarak görür ve net bir şekilde reddeder. İnsanın dış bir yönetim veya otorite tarafından ‘iyi, güzel ve doğru budur’ diyerek belirlenmesine karşı çıkar.

Dostoyevski, bu bağlamda ‘iki kere iki dört eder’ söylemini de şiddetle eleştirir. İnsanın karşısına bu matematik kesinlikle çıkıp, davranışlarını değiştirmesini istemenin de bir tür baskıcılığa, dayatmacılığa götüreceğini öne sürer. Dostoyevski eserinde ‘iki kere ikinin şöyle küçük, hoş bir beş’ etmesini de savunur ve açıkça yazar.

Çernişevski ve Dostoyevski arasındaki fikir ayrılığının özü budur: İnsan ve insan davranışlarına bakış. Çernişevski’nin insana bakışı ‘Rasyonel, devrimci, ütöpik ve romantik’tir. O insa-

nın kendini, duygularını dizayn ederek, formatlayarak yeni bir kalıba dökceğini savunur.

Dostoyevski ise, insanın 'bilinemez, öngörülemez, hatta cahil, ahmak ve nankör' olduğunu savunur. İnsan davranışlarının kendi dar, egoist çıkarları çerçevesinde 'irrasyonel' alanda dönüp durduğunu öne sürer. İnsanın 'karanlık tarafı'na ışık tutar. İnsanın 'formatlanmasını' kökten reddeder.

Bu iki büyük Rus yazarın 1860'lardaki görüşleri ve polemikleri, kuşkusuz günümüze kadar uzanan 'bireyin özgürlüğü ve davranışları'na ilişkin tartışmaların önemli bir kilometre taşıdır.

Dostoyevski bu eserinde, kendi görüşlerini savunmak için isimsiz bir 'anti-kahraman' yaratmıştır. Bu anti-kahraman eserin başında kendini şu sözcüklerle tanımlar: Ben hastalıklı adamım... Ben huysuz adamım... Sevilecek adam değilim ben. ”

Baştan bu olumsuz çerçeveye düşüncelerini ve hayatını anlatmaya başlayan anti-kahraman oldukça sefil, düşük, ezik bir portre çizer. Kendini sevme noktasına gelen, geneleve yeni düşmüş bir genç kıızı da reddederek, yeniden kendi yeraltı karanlığının rahatlığına ve umutsuzluğuna gömülür. Günümüz deyişiyle tam bir 'looser'dir (kaybeden).

Dostoyevski'nin bu eserinin Kafka'nın *Dönüşüm* adlı eserinde böceğe dönüşen Gregor Samsa karakterine de ilham verdiği kabul edilir. Daha sonra adeta *Yeraltından Notlar*'daki (1864) köşesinden çıkarak 1866'da basılan *Suç ve Ceza*'daki cinayeti işleyecek olan Dostoyevski'nin en ünlü roman kahramanı Raskolnikov, romanın sonunda bir fahişenin kendisi ile birlikte sürgüne gelmesi, aşkı ve sevgisi ile ruhunu kurtarır.

Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'daki isimsiz anti-kahramanı fahişenin sevgisini reddederken, *Suç ve Ceza*'daki benzer anti-kahraman Raskolnikov, öykünün sonunda, yine bir fahişenin sevgi desteğiyle bir tür kahramana dönüşür.

Dostoyevski'yi yüzyılları aşarak günümüzde hâlâ popüler kılan, insanın iç dünyasının fırtınaları ve çelişkilerine geniş yer vermesidir. Üstelik duygu dünyasındaki bu gel-git'leri benzersiz, etkileyici tanımlamalarla ve atmosferle yapmıştır. Bu eserleri okuyan her insan, eserin herhangi bir yerinde kendi iç dünyasından, duygularından bir esinti ve benzerlik bulabilir.

Freud, Einstein, Nietzsche, James Joyce gibi ünlü isimler Dostoyevski'nin eserlerinden etkilendiklerini açıkça ifade etmişlerdir.

Sovyet Devrimi'nin yarattığı toplumsal ve bireysel modelin 1990'larda çöküşü ile birlikte, Rusya'da ve dünyada devrim dönemi yazarları, okunurluk ve bilinirlik sıralamasında bir adım geriye gitmişlerdir. Çernişevski de kaçınılmaz olarak bu yazarlar arasında yer almıştır.

Oysa Dostoyevski, Tolstoy, Puşkin, Gogol gibi yazarlar, halen Rusya'da ve dünyada klasik edebiyat alanında en çok okunanlar listelerinde yerlerini korumaktadırlar.

Dostoyevski'nin *Yeraltından Notları*'nı ilk kez okuyan edebiyat meraklısı çağdaş okur, günümüzde 'post-modern' denilen edebiyat türünün çarpıcı bir örneğiyle karşı karşıya olduğunu hemen anlayacaktır. Dostoyevski ise, o dönemde eserine yönelen sert ve olumsuz tepkiler üzerine bir daha okura böylesine doğrudan seslenen, hatta yer yer 'dalga geçen' bir eser kaleme almamıştır.

Yeraltından Notlar 19 ve 20. yüzyılın fırtınalarını aşırp günümüze kadar gelirken, Dostoyevski eserinin kahramanının ruhundaki fırtınalarla, okurların ruhundaki fırtınaları hâlâ gizemli şekilde buluşturduğu için 'büyük yazar' sıfatını hakkıyla korumaktadır.

YERALTI

Hem notların yazarı, hem de notların kendisi elbette bir hayal ürünüdür. Ancak toplumu şekillendiren koşullar dikkate alındığında bu notların yaratıcısı olarak benzerlerinin toplumdaki varlığı sadece mümkün değil, aynı zamanda zorunludur da... Ben yakın geçmişin karakterlerinden birini, bildiği halinden daha çarpıcı bir üslupta sunmak istedim. O, bir kuşağın hâlâ yaşayan temsilcilerinden biridir. "Yeraltı" başlıklı bölümde bu karakter, aramızda oluşunun nedenlerini, kendisini ve hayata bakışını ortaya koyar. İkinci bölüm ise, bu karakterin günlük hayatta başından geçen çeşitli olaylara ait notlardan oluşmaktadır.

.....

Fyodor Dostoyevski

I

Ben hastalıklı adamım... Ben huysuz adamım... Sevilecek adam değilim ben. Sanırım karaciğerim yüzünden kendimi kötü hissediyorum. İşin doğrusu hastalığın tam olarak neremde olduğunu anlamış değilim ve acı çektiğimden de emin olamıyorum. Tıbbı da, hekimlere de saygım var ama buna rağmen doktora hiç gitmedim ve yine gitmeyeceğim. Zira, batıl inançlarıma tıbbı duyduğum saygının da ötesinde, uç noktada bağlıyım. (Aldığım kâfi derecede iyi eğitimde batıl inanışlara yer yok ama; böyleyim işte.) Hayır iyileşmeyi istemediğimden değil bu inandım. Sizin anlayışınıza uymayacak bir şey bu muhtemelen. Olsun, nasılsa ben sizin yerinize de anlıyorum. Bu durumda inandımın kime zarar vereceği apaçık belli elbette, açıklama yapmama gerek yok. Ben muayene olmadım diye doktorların şanına leke sürülmeyeceğini kuşkusuz biliyorum, hem de herkesten iyi biliyorum ki, böyle yapmakla sadece kendime zarar veriyorum. Neyse, yani eğer doktora gitmiyorsam sırf inandımdan gitmiyorum. Karaciğerim mi ağrıyor, varsın daha beter ağrısın.

Alıştım böyle yaşamaya –neredeyse yirmi yıldan beri. Halen kırkımdayım. Eskiden devlet memuruydum, artık çalışmıyorum. Kaba, ters bir memurdum. Kabaydım ve kabalığımdan zevk alıyordum. Anlayacağınız, rüşvet almadığım için kendimi böyle ödüllendiriyordum. (Bu berbat bir nükte oldu, ama silmeyeceğim. Çok zekice görüneceğini düşündüğüm için yazmış-

tım, şimdiyse sadece kabalığımı sergilediğimi görebiliyorum. Yine de karalamayacağım.) İnsanlar talepleriyle masama geldiklerinde onlara dışlerimi gösterir, her ne zaman birinin incindiğini gözlesem bundan ezici bir zevk alırdım. Hemen her zaman işlerdi. Çoğu genellikle ürkek, çekingen insanlardı –dilekçe sunmanın nasıl bir şey olduğunu hepimiz biliriz. Ancak aralarında kendini beğenmiş züppe bir subay vardı ki; işte ona katlanamazdım. O hiç alttan almaz, nefretlik bir tavırla hemen kılıcını konuşturmaya başlardı. O ve ben, bir buçuk yıl bu kılıç üzerinde savaşmayı sürdürdük. Sonunda kazanan ben oldum. O şakırdatmayı kesti. Her neyse bu gençlikte kaldı. Şimdi saygıdeğer baylar; esasında kötülüğümün kalbinde neyin yattığını biliyor musunuz?

Aslında, işin en korkunç yanı, en aşırı huysuzluk, kabalık anlarındayken bile hiç durmadan utançla fark ediyordum ki; nefretle dolu değildim, hatta hayata küskün bile değildim. Ben düpedüz serçeleri ürküterek kendimi rahatlatıyordum. Ağzımdan köpükler saçılıyorken bile, elime bir oyuncak tutuşturular, bir fincan şekerli çay verseler muhtemelen sakinleşirdim. Hatta üstüne bir de duygusallaşabilirdim bile. Sonradan da kendisiyle hırlaşan ve utançtan aylarca uykusuzluk çeken kesinlikle yine ben olurdu. Ben hep böyleydim.

Şimdi bile vaktiyle aksi, kaba bir memurdum derken yalan söyledim. Bu insanlarla ve talepleriyle, subayla öylesine yaramazlık yapıyordum, gerçekte asla nefret dolu olamazdım. Kendimdeki bu zıt güçlerin her zaman ayırındaydım. Kelimenin tam anlamıyla, içimde kaynaştıklarını hissedirdim bu çelişen güçlerin. İçimde kaynaştıklarını ve serbest kalmak için yalvardıklarını bütün hayatım boyunca bildim, ama onların dışarı çıkmalarına izin veremezdim, vermedim, onları bile bile asla salıvermem. Onlar utançla doldurarak bana eziyet ettiler, hum-

malı nöbetlerle kıvrandırdılar, sonunda onlardan çok sıkıldım, Tanrı aşkına; hem de nasıl sıkıldım!

Baylar, sizlere bir itirafta bulunduğumu mu düşünüyorsunuz, bir şeyler için af dilediğimi?... Düşündüğünüz şeyin bu olduğuna eminim... Ancak sizi temin ederim ki, böyle düşünüyor olmanız hiç umurumda değil...

Salt kötü olamamakla kalmadım, gerçekte hiçbir şey olamadım ben; ne zalim ne de iyi, ne habis ne de dürüst bir adam, ne bir kahraman ne bir böcek. Şimdi çekildiğim köşemde günlerimi sayarken, hınçla kendime eziyet ediyor ve ciddi hiçbir şey zeki adamların şanına yakışmaz diyerek boş bir avuntuyla rahatlıyorum ki bu bir ahmaklıktır. Tabii ya! 19. yüzyılın zeki adamı en başta ahlaksız ve karakersiz bir yaratık olmalıdır. Şahsiyet sahibi bir adam, bir eylem adamı öncelikle dar kafalıdır. Benim kırk yaşındaki görüşüm budur. Şimdi kırk yaşındayım ya, kırk yaş ne de olsa bütün bir ömürdür, epeyce ihtiyarlamış olmaktır gerçekten. Kırk yaştan sonra, yaşamak istenir bir şey değildir, pespaye, ahlaksızca bir şeydir. Bana dürüst bir cevap verin; kim kırkıktan sonra yaşar? Kimin yaşadığını söyleyeyim size: Aptallar ve beş para etmezler. Ve bunu tüm büyüklerimin yüzüne baka baka söylemeye hazırım. Tüm muhterem yaşlı adamlara, tüm o güzel kokulu, gümüş saçlı adamlara söyleyeceğim. Tüm dünyanın yüzüne haykıracağım. Böyle konuşmaya hakkım var, çünkü ben kendim altmışa kadar yaşayacağım, yetmişe kadar yaşayacağım, seksene kadar yaşayacağım!... Durun artık! İzin verin biraz soluklanayım...

Baylar! Sanıyorum, şimdi de sizi güldürmeye çalıştığımı düşünüyorsunuz. İşte bunda da yanıldınız. Ben gördüğüm veya belki size gördüğüm kadar neşeli biri değilim. Öyleyse, bu gevezelik sizi kızdırdıysa (ki; ben kızdığınızı düşünüyorum) neden açıkça kim olduğumu sormuyorsunuz? Size şöyle cevap ve-

